

as something blurry. Openness of the border is very important for residents of the region, as the border is connected with communicative and labor practices of the residents. Socio-cultural and economic ties with Russia explain stability of priority status of cooperation with Russia in foreign orientations of the residents of Eastern Ukraine.

Key words: border, Donbass, identity, region, border zone, regional identity, national identity.

Стаття надійшла до редакції 01. 10. 2013 р.

Прийнято до друку 01. 11. 2013 р.

протоколом № 3

Рецензент – д. соц. н., професор Кононов І. Ф.

УДК 341.1

Б. В. Бабін

САМОУСВІДОМЛЕННЯ НАРОДІВ ЯК КРИТЕРІЙ ЇХ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ В УМОВАХ ДРУГОГО МОДЕРНУ

Питання колективної свідомості досі досліджувалися в юридичних науках вкрай обмежено; водночас проблематика колективних суб'єктів, як носіїв прав та обов'язків, ставить питання щодо реалізації таких прав та обов'язків. Така реалізація, за умов колективних дій або бездіяльності, зумовлює потребу дослідження її суб'єктивної складової, а саме усвідомлення носієм прав та обов'язків своєї суб'єктності, відображення у такої свідомості колективних заходів з реалізації колективних прав та їх захисту, що матимуть правове значення. Крім того, усвідомлення суб'єктності часто стає у праві необхідною ознакою такої суб'єктності.

Зазначене свідчить про те, що проблема колективної свідомості, зокрема, у контексті самоусвідомлення, стає актуальною, серед іншого, під час визначення правового статусу народів. Дослідження ж самоусвідомлення народів, як фактора їх правової суб'єктності, як визначена мета статті, потребує аналізу відповідної наукової доктрини у сферах психології, соціології та етнології, використання філософських доробок, які враховували б розвиток суспільства в умовах Другого модерну, визначення специфіки поточної національної та міжнародної нормативної бази, у якій відображено аспекти правосуб'єктності народів та її суб'єктивної складової. Ми усвідомлюємо, що визначена мета не може бути досягнута в межах однієї статті. У даному разі ми претендуємо на огляд наявних точок зору на проблему в актуальній науковій літературі та на аналіз норм, закріплених в міжнародних і національних правових актах. Ми прагнемо до порівняльного аналізу

тенденцій їх розвитку з метою передбачення еволюції відповідних правових норм.

Етнічне самоусвідомлення (самосвідомість) сьогодні є ключовою категорією, без якої визначити зміст та механізм самоусвідомлення народів неможливо. Є. Г. Александренков вказує на позицію, за якою почуття приналежності до групи, сформульоване як *ethnic identity*, мало чим відрізняється від розуміння «етнічної самосвідомості», тому немає потреби запроваджувати термін «етнічна ідентичність» у східнослов'янські мови за умов наявності терміна «етнічна самосвідомість» [1, с. 14–15]. В. В. Ігнатенко вказує, що етнічна ідентифікація передбачає обов'язкове етнічне самоусвідомлення як відносно стійку систему свідомих уявлень на рівні віднесення себе до певного етносу; а також наявність етнічного почуття свідомого, але неосмисленого відчуття своєї належності до етносу [12, с. 15]. Р. Р. Слободян вважає, що етнічне самоусвідомлення, яке стає основою для формування національної ідентичності, є основою й духовної ідентифікації людини [32, с. 20].

Л. М. Дробіжева обґрунтувала думку, що структура етнічної самосвідомості включає в горизонтальному зрізі такі елементи: усвідомлення приналежності до етнічної групи, образ «ми» та етнічні інтереси. Б. Є. Вінер визначив етнічну самоідентифікацію, як результуючу від усвідомлення інших компонентів етнічної ідентичності, що отримують вираження на певному етапі соціалізації, коли знання і елементи поведінки дозволяють осмислити себе як члена певної етнічної спільності [8, с. 443].

В. Ю. Хотинець вважає, що етнічна самоідентифікація та етнічна самосвідомість є однопорядковими, але не тотожними поняттями. Етнічна самосвідомість, на думку цього автора, є результатом широкої ідентифікації, яка включає в себе етнічну та інші форми актуальної ідентифікації, що відповідають існуючим об'єктам поліморфного соціокультурного середовища, яке втілює в собі власні етнічні значення [36, с. 81].

Важливим є питання співвідношення самоусвідомлення, усвідомлення народу іншими народами та усвідомлення ним інших народів: тобто не ролі суб'єктивного та об'єктивного у процесах формування самоусвідомлення, а об'єктивності самоусвідомлення як такого. В. С. Соловйов, вважаючи відповідні процеси ідеально об'єктивними, висловив думку про те, що «ідея нації не є те, що вона думає про себе в часі, а те, що Бог думає про неї у вічності». Цей автор вказував на неможливість запитати у самого народу про «справжні інтереси нації та її дійсну історичну місію», через те, що «думка нації дробиться, що має місце майже завжди» [33]. Вважаю, що самоусвідомлення є як раз тим загальним і неподільним елементом етнічної свідомості, що зберігається індивідами, але лише за умов їх спільного (соціального) існування.

М. Прайс вказує, що уявлення про національну «бульбашку ідентичності», всередині якої кожна держава може впоратись з потоком інформації в межах своїх кордонів, є цивілізаційно застарілим [25, с. 259]. Це міркування правильне в контексті розмивання етнічного підґрунтя легітимності держави, але не щодо відмирання етнічних рис свідомості, які сьогодні здатні сприяти формуванню народу, як соціального організму, і без участі та навіть всупереч волі держав. В. В. Баркова вважає, що самосвідомість будь-якої спільноти у всіх її ідентифікаційних зрізах і іпостасях, є єдністю індивідуальних і духовних сил, що становлять «народи спільноти», така самосвідомість, вказує авторка, є плодом їх конкретної історії [5, с. 93]. Такий підхід, вочевидь спрямований на обґрунтування єдиної самосвідомості населення багатонаціональних держав, стає аргументом у дискусії щодо примату громадянської самосвідомості над етнічною.

Етнічна самосвідомість визначається С. С. Лазаряном як почуття приналежності до того чи іншого етносу, що виражається в етнічному самовизначенні, тобто у віднесенні індивідом себе до даної етнічної групи. Самовизначення ним розуміється як відображення свідомості етнічної групи в індивідуальній свідомості її членів, що виражає результат засвоєння останніми уявлень про історичний досвід, стан та перспективи розвитку свого народу, його цінності й норми, а також про його місце і роль серед інших народів і у взаєминах між ними [14, с. 81, 82]. Отже, відповідна конструкція передбачає зв'язок самовизначення та самосвідомості як складних психічних феноменів.

Схожі ідеї висловлював і В. Г. Бабаков. Він відзначає, що соціальна мобілізація членів етнонаціональних колективів обумовлює підвищення їхньої громадської активності, створює соціально-стереотипні стандарти поведінки, нормативні системи і т. п. [3, с. 12].

В. Г. Бабаков і В. М. Семенов визначають національну самосвідомість як провідний компонент національної свідомості, як складну структурно-функціональну систему, в якій взаємодіють автостереотипи, включаючи соціальну пам'ять, усвідомлення значущості національної території як найважливішого чинника існування даного народу, його цілісності в єдності внутрішнього і зовнішнього спілкування; усвідомлене ставлення до створених матеріальних і духовних цінностей; оціночне ставлення до інонаціонального оточення, відповідні стереотипи [3, с. 65].

Зрозуміло, що така спроба визначення національної самосвідомості є відходом від концепції етнічної свідомості та спробою поєднання цієї категорії не з етносом, а з територіальною організацією соціуму. Водночас Г. С. Працко вказує на територіально-господарський зв'язок як на вихідну характеристику соціального порядку, за умови, що носіями цього типу зв'язків стають етнічні утворення із загальними рисами національної психології, самосвідомості, культури, що народжується [26, с. 38].

Твердження П. Бергера про те, що «суспільства володіють історіями, в процесі яких виникають специфічні ідентичності; але ці історії творяться людьми, також наділеними специфічними ідентичностями» [6, с. 51] є слушним, адже завжди істотну складову самоусвідомлення становили етнічні міфи, державна та антидержавна (іноземна, іредентистська, революційна) пропаганда, суб'єктивні тлумачення соціальних та історичних процесів тощо. Ступінь впливу суб'єктивних факторів на формування самоусвідомлення важко визначити; адже можна навести приклади штучного формування самоусвідомлення протягом декількох поколінь і, навпаки, довготривалого збереження самоусвідомлення етнічною групою у ворожому інформаційно-ідеологічному просторі.

На думку А. Г. Здравомислова, для того щоб люди могли відчутти себе належними до певної національної спільноти, «повинна бути проведена колосальна робота: встановлені законні кордони і визначено геополітичне розташування даної нації щодо інших народів, розроблена певна політика в сфері національної мови, створена система уявлень про історичне минуле народу» [11, с. 168–169]. Але така теза не знімає питання щодо суб'єкта такої роботи: певної влади та її легітимності в очах населення, етнічна ідентичність якого такою владою при цьому штучно формується.

Л. М. Томайчук вказує на конструктивістський підхід, за яким нація є штучним конструктом, продуктом суспільної свідомості, сформованим в період модернізації, індустріалізації та розвитку капіталізму, і на примордіалістську концепцію, за якою «не нація формує кордони держави, а держава – межі нації, національна ідентичність не органічно дозріває в процесі історичного розвитку, а штучно стимулюється державою» [35, с. 64]. Важко погодитися з такою тезою цілком, зважаючи на перманентні процеси розпаду всіх багатонаціональних держав, де етнічні розбіжності збігаються з соціально-політичними можливостями відповідних народів на певному історичному етапі. Крім того, автором досить своєрідно трактується саме поняття примордіалізму.

Водночас у сучасному світі справді є багато прикладів повністю штучних, суб'єктивних шляхів формування самоусвідомлення; вони найяскравіше проявляються там, де первинні, об'єктивні складові самоусвідомлення виявилися несформованими або штучно знищеними шляхом геноцидів та/або масових міграцій.

В. К. Єгоров вважає, що процеси глобалізації, зокрема, у форматі інформаційного поширення, впливають на сутність та особливості шляху розвитку націй, що характеризуються ставленням до свого етносу, інших етносів і навколишньому світу [7, с. 427]. Вважаю, що така позиція є справедливою насамперед щодо інтенсивності відповідних процесів, а не щодо їх якісних змін. Адже інформаційний вплив на самоусвідомлення

існував завжди, можна лише вказувати на його посилення та всеохопний характер.

Н. В. Солодовникова також вважає, що держава «не є виразником інтересів певної національної цілісності, а, навпаки, держава і політика самі задають межі цієї цілісності» [34, с. 152]. Такі думки, як ми переконалися, характерні для російської політико-правової доктрини, вони відображають певні імперські стереотипи, адже спрацьовують у сучасних державах-імперіях, або у державах, що з'явилися після їх розпаду та не пройшли етап етнічного самовизначення й відповідного розмежування.

Л. М. Томайчук з цього приводу констатує консолідацію етнічної ідентичності та створення нової політичної (національно-державної) ідентичності в ході державного будівництва у пострадянських національних державах [35, с. 63]. Водночас можна подивитися на вказані процеси й з протилежного боку: як становлення у цих державах самоусвідомлення народів, причому такі народи можуть мати характер як титульних, так і нетитульних корінних, або бути розділеними постімперськими державними кордонами. Варто також навести думку Е. Сміта про те, що у «кожному новому поколінні відбувається «перевизначення» нації, а значить, переосмислення національних інтересів, національної ідеї, політики» [Цит. за: 34, с. 153]. Таке «перезавантаження» самоусвідомлення, безумовно існує, але воно є історичним, еволюційним процесом, зумовленим масою чинників.

Втім, зазначені автори ставлять також проблему співвіднесення етнічної та національної ідентичності, відносячи до першої культурну складову, а до другої – політичну. Такий поділ достатньо умовний, адже народ коротко можна визначити як етнос, що бере участь у політиці. Тому етнічне самоусвідомлення є національним; «національне» самоусвідомлення у державах, що відкидають етнічний вимір проблеми народу, стає насамперед громадянським самоусвідомленням. С. Гантінгтон саме з національної ідентичності виводить національні інтереси та політичний курс країни [За: 34, с. 153]. Вважаю, що тут йдеться про громадянське самоусвідомлення, яке у етнічних державах майже повністю збігається з етнічним.

Г. С. Працко вказує, що соціальні зв'язки всередині етнічних спільнот і між ними змінюють структуру соціального порядку і утворюють стійку етносферу, в якій «виявляється істотна відмінність порядку етносу і людини», при цьому етноси «перетворюються на етносоціальні організми». Далі, створення економічних, соціальних і політичних механізмів життєдіяльності етносоціальних спільнот супроводжується ускладненням структури соціальних явищ, що в свою чергу веде до ускладнення соціального порядку і його сприйняття в етнічній свідомості [26, с. 39].

Д. В. Скларова, виходячи з аналізу особливостей етнічного самоусвідомлення різних етнічних груп, визнає, що для їх представників

«властива різна ступінь вираженості етнічної ідентифікації як процесу усвідомлення національної приналежності» [31, с. 128]. Є. А. Нарочницька вказує на суперечливі тенденції розвитку держав, за якою майже повсюдне зростання «націоналізму, особливо етнічного і релігійного» суміщається із сумнівами і переглядом національного ділення і цінностей [16, с. 95].

Вважаю, що суперечність тут позірна, адже відповідний перегляд спостерігається саме у державах, що засновувалися на принципах, інших, ніж етнічна єдність. Вказаний автор відзначає, що «національно орієнтоване мислення... нерідко супроводжували екстремізм, насильство, конфронтаційність, експансіонізм, а також войовничий консерватизм», та що «під прапором національних інтересів не раз здійснювалися придушення особистості, дискримінація та етнічний геноцид» [16, с. 97]. Слід додати, що у наведеній думці відбувається суміщення категорій національного (громадянського) та етнічного, адже часто зазначені негативні соціальні події виникали не внаслідок розвитку етнічного самоусвідомлення, а, навпаки, в умовах протидії такому самоусвідомленню з боку різних суспільних акторів.

Варто дослідити відображення етнічного самоусвідомлення у сучасному міжнародному праві. Як правило, поточні міжнародні акти передбачають за народами та іншими етнічними групами низку прав, ключовим серед яких традиційно вважається право на самовизначення, передбачене серед іншого у ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. Таке право, безумовно, передбачає за народом автономну колективну свідомість, адже та політична влада, що прагне виступати від імені народу та реалізовувати його право на самовизначення у практиці міжнародних відносин, має спиратися на ясно та чітко висловлену волю такого народу. Крім того, передбачений у вказаних нормах пактів 1966 р. вільний розвиток народів, зокрема, культурний [15], можна розуміти як можливість еволюції відповідної самосвідомості.

У ст. 19 Африканської Хартії прав людини і народів від 26 червня 1981 р. вказується на необхідність «рівної поваги» до усіх народів; у ст. 20 цього акту вказується на право народів на існування [2]. Закріплення у міжнародному праві цих двох прав народів фактично означає обов'язок визнавати та поважати самоусвідомлення народу як ознаку його етнічного буття. У Арабській хартії прав людини в редакції від 22 травня 2004 р. говориться про національну ідентичність арабських держав як характеристику їх волі та прав, але на ідентичність відповідних народів не вказується [37].

Варто вказати на Статут Організації непередставлених націй і народів, схвалений 11 лютого 1991 р. під час утворення цієї наднаціональної структури, що протиставила себе міжнародному правопорядку, який досі ґрунтується на міждержавних відносинах, а не

на відносинах між народами. У ч. «а» ст. 6 вказаного статуту дається визначення народу (нації) як групи людей, що мають бажання бути ототожненими як нація або народ та визначати власну долю як нація або народ, а також об'єднаних загальною спадщиною історичного, расового, етнічного, мовного, культурного або територіального характеру [38].

Саме «бажання бути ототожненими» і можна розглядати як формат самоусвідомлення у цьому єдиному сформульованому на наднаціональному рівні визначенні народу (міжнародне право як таке визначення народу не містить). Цікаво, що окремі визнані міждержавною спільнотою держави брали участь у діяльності цієї організації (можна згадати Вірменію, Естонію, Грузію, Латвію, Палау, Східний Тимор) і тому декларували визнання норм Статуту 1991 р., зокрема й вказаного визначення народу (нації).

Також можна згадати й про декілька актів міжнародного права, присвячених етнічним питанням у контексті проблеми етнічних меншин. Зокрема, можна вказати на регіональні договори з цього питання, зокрема, на Рамкову конвенцію про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р., схвалену під егідою Ради Європи. Цей акт у преамбулі визнає етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність будь-якої особи, що належить до національної меншини та у ст. 3 гарантує будь-якій «особі, що належить до національної меншини», право вільного вибору розглядатися або не розглядатися як така, що до неї належить. Цікаво, що при цьому право суб'єктного визнання своєї етнічної належності (самоусвідомлення) конвенція ув'язує з «об'єктивним» фактом належності людини до такої етнічної групи.

До елементів етнічної самобутності ст. 5 цієї конвенції відносить релігію, мову, традиції та культурну спадщину, не згадуючи саме про самоусвідомлення (водночас можливо, що автори конвенції розглядали його, як складову етнічних традицій або культури). До питань самоусвідомлення можна віднести й гарантоване у ст. 9 вказаного акту «право будь-якої особи, що належить до національної меншини, на свободу висловлення думки», що «включає свободу дотримуватися певних поглядів, одержувати і обмінюватися інформацією або ідеями мовою меншини без втручання з боку державної влади і незалежно від кордонів» [30].

У ст. 2 Конвенції про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, схваленій пострадянськими державами 21 жовтня 1994 р., вказується, що «належність до національної меншини є питанням індивідуального вибору зацікавленої особи», при цьому про об'єктивний характер такої належності, на відміну від Рамкової конвенції 1995 р., не йдеться. У ст. 4 цієї конвенції за особами, які належать до національних меншин, визнається право індивідуально або спільно з членами своєї групи безперешкодно висловлювати, зберігати і розвивати свою етнічну, мовну, культурну чи релігійну самобутність [13]. Тим самим етнічне самоусвідомлення у обох вказаних регіональних

конвенціях розглядається як абсолютний або відносний фактор визначення належності людини до певної етнічної групи, але не як фактор, що сприятиме визнанню факту існування цієї етнічної групи як такої.

У Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, прийнятій резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р., узагалі про вказаний фактор самоусвідомлення не йдеться. Ст. 1 і 4 цього акту лише закріплюють обов'язки держав у сфері збереження самобутності національних чи етнічних, культурних, релігійних і мовних меншин та створення умов, що дозволяють особам, які належать до меншин, виражати свої особливості та розвивати свою культуру, мову, релігію, традиції та звичаї [10].

Таке суперечливе відображення етнічного самоусвідомлення у міжнародному праві, втім, отримало прогресивний розвиток у Декларації про права корінних народів, що прийнята резолюцією 61/295 Генеральної Асамблеї ООН від 13 вересня 2007 р. У цьому акті підтверджується, що корінні народи рівні з усіма іншими народами, при цьому визнається право всіх народів відрізнятися один від одного, вважати себе відмінними від інших і користуватися повагою в такій своїй якості.

Крім того, у ч. 1 ст. 33 декларації вказується на право корінних народів визначати себе або свою етнічну приналежність відповідно до своїх звичаїв і традицій [9]. Цими нормами визнається право народів на власне самоусвідомлення, яке вони здійснюють незалежно від бажань інших народів, держав свого існування чи третіх держав. У дослідженні статусу корінних народів 2006 р. мною як ознаку належності певної етнічної групи до таких народів було виокремлено саме «самоусвідомлення представниками цих етносів корінними народами» [4, с. 18].

Варто вказати на те, що увага до питання самоусвідомлення характерна й для національного українського права. Так, у Законі України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. № 2494-ХІІ до національних меншин віднесено «групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою [28]. Водночас цікаво, що у Законі «Про закордонних українців» від 4 березня 2004 р. № 1582-IV про самоусвідомлення таких українців взагалі не згадується.

Втім, у альтернативному проекті закону України («Про правовий статус закордонних українців»), внесеного групою народних депутатів, до ознак закордонного українця було віднесено, поряд з українським етнічним походженням, збереження українського культурно-мовного самоусвідомлення. Таке самоусвідомлення у проекті визначалося як знання людиною історичного та сучасного надбання України, володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування; за ч. 3 ст. 4

проекту наявність культурно-мовного самоусвідомлення мала підтверджуватися у ході співбесіди з працівником органу МЗС України [29].

Водночас про формування ідентичності і громадянського самоусвідомлення українців йдеться у Проекті 3.4.5 «Європейська наука із спільної історії» Плану дій Ради Європи для України на 2011–2014 роки, схваленого Секретаріатом Ради Європи від 23 червня 2011 р. [24]. У Доктрині інформаційної безпеки України, схваленій указом Президента України від 8 липня 2009 р. № 514/2009 вказується про потребу керуватися в Україні «ідеями розвитку національного самоусвідомлення ...української нації» [27]. Але широкого розповсюдження категорія самоусвідомлення в українському праві все ж не отримала.

Аналіз законодавства пострадянських держав та європейських країн свідчить про переважне визнання у них проблеми етнічного самоусвідомлення також у контексті питань етнічних меншин. Так, у п. 4 ч. 1 та п. 4 ч. 3 ст. 2 Закону Республіки Польща «Про національні та етнічні меншини та регіональні мови» від 6 січня 2005 р. до ознак відповідно національних та етнічних меншин віднесено усвідомлення своєї власної історичної спільності з метою її вираження та захисту [39]. Водночас держава у цьому законі встановила інші, об'єктивні вимоги до таких меншин та надала їх вичерпний перелік. У Законі Угорської Республіки від 7 липня 1993 р. № 77 «Про права національних і етнічних меншин» також поруч із закріпленням об'єктивних ознак до національних або етнічних меншин було віднесено етнічні групи, члени яких виявляють свідомість своєї єдності, спрямовану на збереження власної самобутності, на вираження і захист інтересів своїх історично сформованих громад [23].

У Законі Чеської Республіки від 2 серпня 2001 р. «Про права людей, що належать до національних меншин» також поряд із об'єктивними ознаками національної меншини вказується на бажання її представників вважатися національною меншиною, «щоб мати можливість спільно зберігати і розвивати свою самобутність, мову і культуру, а також з метою представлення та захисту інтересів своєї історично сформованої спільноти» [22]. Ст. 1 Закону Естонії від 26 жовтня 1993 р. «Про культурну автономію національної меншини» до ознак таких меншин також відносить насамперед об'єктивні, але водночас і наявність у відповідної групи громадян Естонії «бажання загальними зусиллями зберегти свої культурні традиції, релігію або мову, що є основою для їх спільної ідентичності» [18].

У Законі Республіки Молдова «Про права осіб, що належать до національних меншин, і правовий статус їхніх організацій» від 19 липня 2001 р. № 382 також встановлено об'єктивні вимоги до осіб, що належать до національних меншин, але також вказується на ознаку «усвідомлення себе особами іншого етнічного походження» [21]. У ст. 2

Закону Республіки Білорусь «Про національні меншини в Республіці Білорусь» від 11 листопада 1992 р. № 1926-ХІІ в чинній редакції вказується, що «належність до національної меншини є питанням індивідуального вибору громадянина» [20].

Федеральний закон Росії (РФ) «Про національно-культурну автономію» від 17 червня 1996 р. № 74-ФЗ не дає визначення національній меншині та етнічній спільноті, але у ст. 1 визнає факт самостійного віднесення громадянами РФ себе до певної етнічної спільноті, а у ст. 13 визнає «право громадян РФ, які відносять себе до певних етнічних спільнот, на збереження і розвиток національної культури» [19]. У свою чергу, Федеральний закон РФ «Про гарантії прав корінних нечисленних народів РФ» від 30 квітня 1999 р. № 82-ФЗ у ч. 1 ст. 1 до ознак відповідних народів відніс усвідомлення ними себе як окремих етнічних спільнот, водночас встановивши, що «перелік таких народів має визначатися Урядом РФ за поданням органів державної влади суб'єктів РФ, де ці народи мешкають» [17].

Таким чином, загальною рисою наведених актів національних законодавств є визнання права на самоусвідомлення для індивіда, але насамперед у форматі «визнаних», «легальних» етнічних груп, наявність яких у суспільстві не заперечується та навіть встановлюється державною владою. Таке самоусвідомлення розглядається як необхідна, але недостатня ознака для визнання за етнічною групою певних колективних прав. Таке розуміння самоусвідомлення в цілому корелює з актами міжнародного права, хоча окремі з таких актів, розглянутих вище, не ув'язують самоусвідомлення з наявністю певних об'єктивних ознак народу.

Тому можна впевнено стверджувати, що етнічне самоусвідомлення є необхідною ознакою народу як суб'єкта міжнародних та національних правовідносин. Водночас право народів на самоусвідомлення нинішнім позитивним правом не передбачено; втім, це не означає відсутності такого природного колективного права (свободи). Право народу на самоусвідомлення (або свобода самоусвідомлення народу) є первинним правом, адже його реалізація передує виникненню у народу усіх інших прав, зокрема, і права на самовизначення.

Свобода самоусвідомлення є ключовою у визначенні природного характеру інституту народів; адже її відкидання, за умов прагнень держав самостійно визначати, які соціальні групи є народами, а які – ні, нівелює усі визнані у праві права народів, а саме право на самовизначення, право на спротив, право на розвиток, право на мир та ін. Зважаючи на природний характер самоусвідомлення народів слід очікувати поступового визнання такої свободи світовою спільнотою в умовах Другого модерну. Вказані процеси, безумовно, потребують додаткових наукових досліджень у площинах права, політології та соціології.

Список використаної літератури

- 1. Александренков Э. Г.** «Этническое самосознание» или «этническая идентичность»? Э. Г. Александренков // Этнографическое обозрение. – 1996. – № 3. – С. 13–22.
- 2. Африканская Хартия прав человека и народов** от 26 июня 1981 г., URL : <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rz1afchar.html>
- 3. Бабаков В. Г.** Национальное сознание и национальная культура / В. Г. Бабаков, В. М. Семенов. – М. : ИФ РАН, 1996. – 70 с.
- 4. Бабін Б. В.** Конституційно-правовий статус корінних народів України : автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук ; спец. 12.00.02 – конституційне право. – Одеса, 2005. – 20 с.
- 5. Баркова В. В.** Российское самосознание. Тенденции развития в условиях глобализации / В. В. Баркова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2010. – № 1. – С. 90–95.
- 6. Бергер П.** Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
- 7. Егоров В. К.** Философия культуры России: контуры и проблемы / В. К. Егоров. – М. : РАГС, 2002. – 653 с.
- 8. Даровских О. В.** Феномен этнического самосознания молодежи / О. В. Даровских // Этнопсихологические проблемы вчера и сегодня : хрестоматия / Сост. К. В. Сельченко. – Минск : Харвест, 2004. – С. 442–453.
- 9. Декларация о правах коренных народов** : принята резолюцией 61/295 Генеральной Ассамблеи ООН от 13 сентября 2007 г., URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indigenous_rights.shtml
- 10. Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам** : принята резолюцией 47/135 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1992 г., URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/minority_rights.shtml
- 11. Здравомыслов А. Г.** Сравнительный анализ национальных социологических школ в их отношении к национальным культурам / А. Г. Здравомыслов // Вестник Института социологии. – 2010. – № 1. – С. 179–202.
- 12. Ігнатенко В. В.** Проблема етнічної ідентичності: аналіз дискусійних аспектів / В. В. Ігнатенко, О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. – Серія Історичні науки – 2008. – Вип. 133–134. – С. 12–17.
- 13. Конвенція про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин** від 21 жовтня 1994 р., URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_050
- 14. Лазарян С. С.** Структура и критерии формирования этнической идентичности личности / С. С. Лазарян // Человек и образование. – 2008. – № 2. – С. 81–83.
- 15. Международный пакт о гражданских и политических правах** : принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 12. 1966 г. – URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
- 16. Нарочницкая Е. А.** Национальный фактор в эпоху глобализации / Е. А. Нарочницкая // Актуальные проблемы Европы. – 2000. – № 4. – С. 90–137.
- 17. О гарантиях прав коренных малочисленных народов Российской Федерации** : Федеральный закон от 30 апреля 1999 г. № 82-ФЗ (с изменениями и дополнениями), URL : <http://constitution.garant.ru/>

act/right/180406/ **18. О культурной автономии национального меньшинства** : Закон Эстонии от 26 октября 1993 г., URL: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=27193/V%E4hemusrahvuste+kultuuriautonoomia.pdf> **19. О национально-культурной автономии** : Федеральный закон Российской Федерации от 17 июня 1996 г. № 74-ФЗ (с изменениями и дополнениями), URL : http://base.garant.ru/135765/1/#block_100 **20. О национальных меньшинствах в Республике Беларусь** : Закон Республики Беларусь от 11 ноября 1992 г. № 1926-XII в редакции от 5 января 2004 г. № 261-3, URL : <http://pravo.livonevsky.org/bazaby/zakon/zakb1368.htm> **21. О правах лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, и правовом статусе их организаций** : Закон Республики Молдова от 19 июля 2001 г. № 382, URL : <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=312817> **22. О правах членов национальных меньшинств и о внесении изменений в некоторые законы** : Закон Чешской республики от 10 июля 2001 г. № 273, URL : http://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/dokumenty/vladni-dokumenty/menzakon_ru_1.pdf **23. О правах национальных и этнических меньшинств** : Закон Венгерской Республики от 7 июля 1993 г. LXXVII, URL : <http://nek.gov.hu/data/files/85199673.pdf> **24. План дій Ради Європи для України на 2011-2014 роки** : документ, підготовлений Секретаріатом Ради Європи від 23 червня 2011 р., URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_b25 **25. Прайс Монро Э.** Масс-медиа и государственный суверенитет: Media and Sovereignty: Глобальная информационная революция и ее вызов власти государства / Монро Э. Прайс; [Пер. с англ. Я. Скляровой]; Ин-т проблем информ. права; Вып. 39. - М.: Ин-т проблем информ. права, 2004. - 332 с. - (Журналистика и право). **26. Працко Г.** С. Антропология социального порядка / Г. С. Працко // Известия ВУЗов. Северо-Кавказский регион. - 2003. - Серия: Общественные науки. - № 4. - С. 37-45. **27. Про Доктрину інформаційної безпеки України** : указ Президента України від 8 липня 2009 р. № 514/2009, URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514/2009> **28. Про національні меншини в Україні** : Закон України від 25 червня 1992 р. № 2494-XII, станом на 15 червня 2013 р., URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> **29. Про правовий статус закордонних українців** : проект Закону України, внесений народними депутатами України І. Остаєм, В. Бондаренком, А. Деркачем, URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=12678&pf35401=22480>. **30. Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств** от 1 февраля 1995 г., URL : <http://conventions.coe.int/treaty/rus/treaties/html/157.htm>. **31. Склярова Д. В.** Характеристики когнитивного компонента этноидентичности кабардинцев, балкарцев и русских / Д. В. Склярова // Известия Южного федерального университета. Технические науки. - 2008. - Т. 78. - № 1. - С. 128-129. **32. Слободян Р. Р.** Етнічна самосвідомість як духовна передумова ідентифікації особи / Р. Р. Слободян // Науковий вісник

Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 27. – С. 20–22. **33. Соловьев В.С.** Русская идея / В. С. Соловьев, URL : <http://www.vehi.net/soloviev/russianidea.html> **34. Солодовникова Н. В.** Соотношение этнической и национальной идентичности в условиях глобализации / Н. В. Солодовникова // Этносоциум и межнациональная культура. – 2010. – Т 26. – № 2. – С. 151–155. **35. Томайчук Л. М.** Влияние национальной идентичности на внешнеполитические ориентации постсоветских республик / Л. М. Томайчук // Управленческое консультирование. – 2012. – № 1. – С. 59–67. **36. Хотинец В. Ю.** Этническое самосознание / В. Ю. Хотинец. – СПб. : Алетейя, 2000. – 235 с. **37. Arab Charter on Human Rights**, May 22, 2004, League of Arab States, URL : <http://www1.umn.edu/humanrts/instate/loas2005.html?msource=UNWDEC19001&tr=y&auid=3337655> **38. UNPO Covenant on the 11 February 1991**, URL : <http://www.unpo.org/section/2/1> **39. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym**, URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20050170141>.

Бабін Б. В. Самоусвідомлення народів як критерій їх правосуб'єктності в умовах другого модерну

У статті в контексті сучасної правової думки розглянуто специфіку етнічного самоусвідомлення через призму проблеми суб'єктності народів. Доведено відображення проблем такого самоусвідомлення у науковій доктрині, актах національного та міжнародного права. Етнічна самосвідомість визначається як ключова категорія, без якої визначити зміст та механізм самоусвідомлення народів неможливо. Аналізується питання співвідношення самоусвідомлення, усвідомлення народу іншими народами та усвідомлення ним інших народів, проблема співвіднесення етнічної та національної ідентичності. Обґрунтовано перспективу поступового визнання свободи самоусвідомлення народів світовою спільнотою в умовах Другого модерну. Доведено, що право народу на самоусвідомлення (свобода самоусвідомлення народу) є первинним колективним природним правом, адже його реалізація передусє виникненню у народу всіх інших прав, зокрема, і права на самовизначення.

Ключові слова: етнічна група, етнічне самоусвідомлення, колективні права, колективна свідомість, народ, право на самоусвідомлення, самоусвідомлення народів.

Бабин Б. В. Самоосознание народов как критерий их правосубъектности в условиях второго модерна

В статье в контексте современной правовой мысли рассмотрена специфика этнического самоосознания в контексте проблемы субъектности народов. Доказано отражение проблем такого самоосознания в научной доктрине, актах национального и

международного права. Этническое самосознание определяется как ключевая категория, без которой определить содержание и механизм самоосознания народов невозможно. Анализируется вопрос соотношения самоосознания, осознания народа другими народами и осознание им других народов, проблема соотношения этнической и национальной идентичности. Обоснована перспектива постепенного признания свободы самоосознания народов мировым сообществом в условиях Второго модерна. Доказано, что право народа на самоосознание (свобода самоосознания народа) является первичным коллективным естественным правом, поскольку его реализация предшествует возникновению у народа всех прав, в частности, и права на самоопределение.

Ключевые слова: этническая группа, этническое самосознание, коллективные права, коллективное сознание, народ, право на самоосознание, самоосознание народов.

Babin B. V. Nationals' self-consciousness as a criterion of their legal personality in Second modern

The article deals with the specifics of ethnic self-consciousness in the context of subjectivity problem in the modern law. Here proved reflection of problems of such self-consciousness in scientific doctrine, acts of national and international law. Ethnic self-consciousness is determined as a key category. Without this category it is impossible to define content and mechanism of national self-consciousness. Here analyzed issue of correlation of national consciousness and understanding of the nation by others, problem of interrelation of ethnic and national identity. The article substantiates prospects of gradual recognition of freedom of self-consciousness of nations by international community under conditions of the Second modern. It is proved that the right of the nation for self-consciousness is the basic collective natural law, as its realization foregoes other rights, in particular, a self-determination right.

Studies of ethnic identities as self-determination of the nations show the fruitfulness of the interactions between sociologists and scientists of law. Primordial factors of social life through their understanding by the nation's elite can be transformed into instruments of the political construction.

Key words: ethnic group, ethnic self-consciousness, collective rights, collective consciousness, right.

Стаття надійшла до редакції 22. 07. 2013 р.

Прийнято до друку 01. 11. 2013 р.

протоколом № 3

Рецензент – к. соц. н., доцент Лебідь Л. І.